

SIIRTOLAISUUS JA MONINAISUUS SOSIAALITYÖN YLIOPISTOKOULUTUKSEN JA SOSIONOMI (AMK) -KOULUTUKSEN OPETUSSUUNNITELMISSA

Anna-Leena Riitaoja: FT, dosentti, yliopistotutkija ja tutkimuskoordinaattori, Helsingin yliopisto

Maija Jäppinen: VTT, apulaisprofessori, Helsingin yliopisto

Hanna Kara: VTT, yliopistonlehtori, Helsingin yliopisto, tutkijatohtori, Åbo Akademi

Camilla Nordberg: VTT, dosentti, yliopistonlehtori, Åbo Akademi

anna-leena.riitaoja@helsinki.fi; maija.jappinen@helsinki.fi;

hanna.kara@abo.fi; camilla.nordberg@abo.fi

Janus vol. 29 (3) 2021, 267–285

Tiivistelmä

Artikkelissa kysytään, millaista ymmärrystä siirtolaisuudesta ja siihen kytkeytyvästä moninaisuudesta tuotetaan sosiaalityön yliopisto- ja sosionomi (AMK) -koulutusten opetussuunnitelmissa sekä miten siirtolaisuus suhteutuu yhtenäiskulttuuria, hyvinvointivaltiota ja yhdenvertaisuutta koskeviin kertomuksiin. Aineistona ovat lukuvuonna 2017–2018 voimassa olleet sosiaalityön opetussuunnitelmat kuudessa yliopistossa (suomi ja ruotsi) sekä sosionomi (AMK) -koulutuksen opetussuunnitelmat viidessä ammattikorkeakoulussa (suomi, ruotsi, englanti). Analyysimenetelmänä on laadullinen abduktiivinen sisällönanalyysi. Tulosten perusteella siirtolaisuudesta ei yleensä puhuta osana elämän ja yhteiskunnan moninaisuutta vaan erilliskysymyksenä. Siten käsitys yhtenäiskulttuurista ja palveluiden tasa-arvoisuudesta voi jatkua. Lisäksi siirtolaisuusteemat sijoittuvat yleensä valinnaisille erityiskursseille. Tämä voi vaikeuttaa palvelujärjestelmän rakenteellisen eriarvoisuuden tunnistamista.

JOHDANTO

Siirtolaisuutta ja moninaisuutta hyvinvointipalveluissa tarkastelevien tutkijoiden sekä hyvinvointipalveluiden ammattilaisten keskuudessa on jo hyvän aikaa käyty keskustelua siirtolaisuuteen liittyvän osaamisen puutteellisuudesta. Kuulumisen yllärajoitus sekä siirtolaisten kohtaama sosiaalinen ja taloudellinen eriarvoisuus ovat tulleet aiempaa näkyvämmiin osaksi sosiaalityötä ja sen kohdeilmioita. Myös turvapaikanhakijoiden määrän hetkellinen kasvu syksyllä 2015 ja tilanteen vaatimien resurssien ja osaamisen puute nostivat siirtolaisuutta koskevan ammatillisuuden tarpeen äkillisesti esiin (Elfving ja Kärkkäinen 2018; Hiitola ja Vuori 2018; Sotkasiira 2018; Turtaia-

nen ym. 2018). Hyvinvointipalveluissa institutionaaliseksi toimintamalliksi on usein muodostunut asiakkaiden keskittäminen sinne, missä työntekijöillä on erityistä kiinnostusta siirtolaisuuden kysymyksiin tai omakohtaisen muuttohistorian tuottamaa osaamista (Buchert 2015). Näin on muodostunut 'maahanmuuttaja-asiakkaan' institutionaalinen kategoria (Lipsky 1980; Buchert 2015). Koulutuksessa on vastaavasti puhuttu 'maahanmuuttajaoppilaista' (Riitaoja 2013).

Puhumme artikkelissa siirtolaisuudesta eräänlaisena kattokäsitteenä tiedostaen, että se on kompleksisesti yhteydessä eri sosiaalisiin kategorioihin. Näkemysmme mukaan siirtolaisuuden ja muuttoliikkeen tarkastelun kautta on

Janus

mahdollista pureutua monin tavoin (niin haavoittuvuuksien kuin etuoikeuksien kautta) sosiaalisten kategorioiden, kuten etnisen, uskonnollisen ja kielellisen taustan, sukupuolen, luokan ja iän, kontekstisidonnaisiin ilmentymiin ja yhteisvaikutuksiin (Kara 2016). Pyrimme myös haastamaan 'maahanmuuttajaidentiteettiin' kytkeytyvää staattisuutta sekä ylirajaisuuden ohittavaa ja muuttoliikkeen ja kotoutumisen prosessien yksisuuntaisuutta korostavaa puhetapaa (Righard & Boccagni 2015). Emme käytä monikulttuurisuuden käsitettä, koska muuttuvuuden ja hybridisyyden sijaan se on redusoitunut tarkoittamaan perustavanlaatuisesti erilaisiksi blokeiksi ymmärrettyjä kansallisia kulttuureja (ns. essentialistinen kulttuurikäsite) (Dervin & Keihäs 2013). Tämän lisäksi monikulttuurisuuden käsitettä ei käytetä yleensä kuvaamaan kaikenlaista kulttuurista moninaisuutta, vaan merkitsemään rodullistettuja ja uskonnollistettuja "toisia", minkä vuoksi esimerkiksi valkoista, keskiluokkaista ja sekulaaria luterilaista suomalaisuutta ei mielletä osaksi monikulttuurisuutta (Riitaoja 2013).

Suomessa sosiaalityö ammattina kiinnittyy hyvinvointivaltioon. Ymmärrys hyvinvointivaltiosta ja moninaisuudesta riippuu pitkälti taustalla olevasta yhteiskuntakäsityksestä ja universalismin tulkinnasta (Buchert 2015). Suomalaista yhteiskuntaa on rakennettu kansallisen yhtenäisyyden ja valkoisuuden kertomuksen varaan, jossa eroiksi ja tasa-arvokysymyksiksi on nimetty lähinnä luokka ja sukupuoli sivuuttaen etnisiä vähemmistöjä koskevat kysymykset (esim. Hiitola ja Vuori 2018; Nordberg 2007; 2020; Peltola 2014; Keskinen ym. 2019). Yhtenäiskulttuurissa universalis-

mi on ymmärretty kaikkien samanlaisiksi kohteluksi, eikä tästä johtuvaa eriarvoisuutta ole tunnistettu (Keskinen 2012; Buchert 2015). Hyvinvointivaltion uusliberalisaation myötä epätasa-arvoa ja eriarvoisuutta on yhä enemmän tulkittu yksilön omista valinnoista johtuvaksi eikä rakenteelliseksi kysymykseksi (Kamali ja Jönsson 2018).

Myös sosiaalityössä 'maahanmuuttaja-asiakas' nähdään potentiaalisesti ongelmia tuottavana ja siksi kotouttamisen kohteena (Juhila et al. 2003; Righard ja Boccagni 2015). Tätä näkökulmaa on vahvistanut sosiaalityön teoriaan usein sisältyvä läntinen hegemoninen näkökulma kulttuuriseen moninaisuuteen (esim. Brydon 2011; Danso 2016; Hoppstadius 2020). Tällöin maahanmuutosta ja maahan muuttaneista ihmisistä keskustellaan hegemonisessa asetelmassa, jossa kulttuurisesti erilaisiksi mielletyistä "toisista" kerrotaan "meille" eli valkoiselle suomalaiselle yleisölle ja yhteiskunnan toimijoille (Riitaoja 2013) ohittaen niin 'siirtolaisuuden' kuin 'suomalaisuuden' moninaisuus. Maahan muuttaneista ihmisistä on tullut näin nimeämisen, kategorisoinnin ja institutionaalisen toiminnan kohteita (Buchert 2015). Sosiaalityön koulutusta tarjoavat yliopistot ja sosionomi (AMK) -koulutusta tarjoavat ammattikorkeakoulut ovat keskeisiä hyvinvointipalveluiden ammattilaisten tietopohjaan vaikuttavia institutionaalisia toimijoita. Koulutuksessa luodaan perusta sille, miten suomalainen yhteiskunta, hyvinvointipalvelut, moninaisuus ja yhdenvertaisuus ymmärretään sekä millaisia silmäläsejä yhteiskunnallisten ideologioiden ja instituutioiden käytäntöjen tarkasteluun tarjotaan (esim. Hoppstadius 2020).

Käytämme kulttuuristen skriptien käsitettä tarkastellaksemme, kuinka laajempi yhteiskunnallinen ymmärrys heijastuu opetussuunnitelmien siirtolaisuutta ja kulttuurista moninaisuutta koskeviin käsityksiin. Kulttuurilla tarkoitamme tässä kansallista kulttuuria tai etnisyyttä laajempaa organisaatiokulttuurien ja yhteiskunnallisten diskursiivisten käsitysten ilmentymää. Lea ja Griggs (2005) tarkoittavat kulttuurisilla skripteillä instituutioiden toimintapolitiikan ja käytäntöjen sisältämiä mielikuvia ja viestejä, jotka vaikuttavat ajatuksiimme ja toimintaamme maailmassa (myös Gee 2000). Kulttuuriset skriptit uusintavat usein institutionaalisia etuoikeuksia tukevia käytäntöjä. Kulttuuriset skriptit ovat laajasti jaettuina ja ne ovat osa sisäistettyä inhimillistä toimintaa silloinkin, kun luulemme käyttävämme vaihtoehtoisia skriptejä. (Lea ja Griggs 2005, 94.)

Kulttuuriset skriptimme ilmenevät instituutioiden, esimerkiksi korkeakoulutuksen tuottamassa sosiaalisessa ja poliittisessa ymmärryksessä. Powellin (2007) mukaan organisaatioiden rakenteet ja käytännöt heijastelevat usein laajempia yhteiskunnallisia sääntöjä, uskomuksia ja sopimuksia tai tarjoavat vastauksia niihin. Vaikka korkeakoulupäättäjillä ja sosiaalityön opettajilla on valta opetussuunnitelmien tavoitteiden ja sisältöjen asettamisessa, he toimivat osana laajempaa tiedollista ja institutionaa-

listaa ymmärrystä (Dimaggio ja Powell 1983). Tässä artikkelissa olemme kiinnostuneita siitä, millaisia siirtolaisuutta ja moninaisuutta koskevia kulttuurisia skriptejä sosiaalityön yliopistokoulutuksen ja sosionomi (AMK) -koulutuksen opetussuunnitelmien eetokseen sisältyy. Yhtäältä kysymme, mistä näkökulmasta ja missä yhteyksissä siirtolaisuudesta ja moninaisuudesta puhutaan sekä millaista ymmärrystä siitä tuotetaan sosiaalityön yliopistokoulutuksen ja sosionomi (AMK) -koulutuksen opetussuunnitelmissa. Toisaalta tarkastelemme, miten siirtolaisuus suhteutuu yhtenäiskulttuuria, hyvinvointivaltiota ja yhdenvertaisuutta koskeviin kertomuksiin.

OPETUSSUUNNITELMATEKSTIT ANALYYSIN KOHTEENA

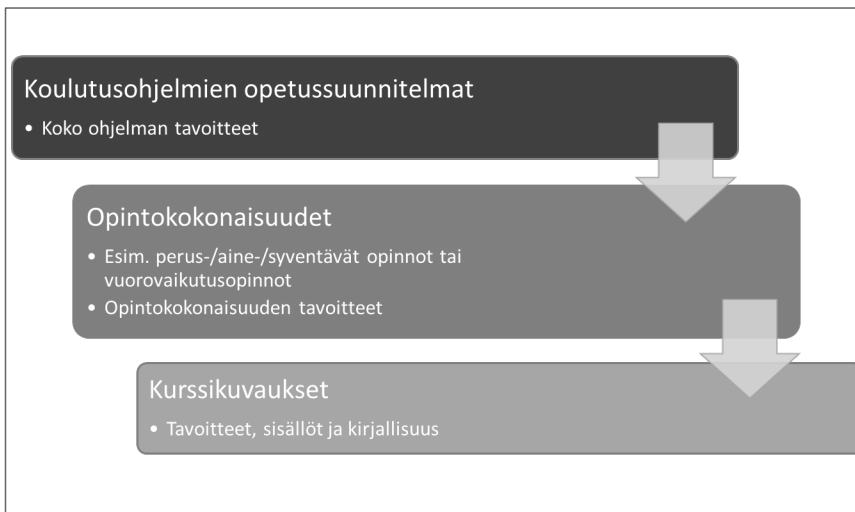
Tutkimuksemme aineistona ovat sosiaalityön opetussuunnitelmatekstit kaikissa kuudessa sosiaalityön koulutusta järjestävässä yliopistossa Suomessa, yhteensä kuusi koulutusohjelmaa suomeksi ja yksi ruotsiksi. Mukana on myös viisi ammattikorkeakoulua, jotka tarjoavat sosionomi (AMK) -koulutusta: kaksi ruotsinkielistä korkeakoulua sekä kolme korkeakoulua, joilla on sekä suomen- että englanninkielinen ohjelma. (Taulukko 1.) Tarkastelujakso on lukuvuonna 2017–2018 voimassa olleet opetussuunnitelmat.

Taulukko 1. Korkeakoulut ja koulutusohjelmat, joiden opetussuunnitelmien kurssikuvaukset sisältyvät analyysiin.

Korkeakoulu	Koulutusohjelman kieli/kielät	Avoimesti saatavilla oleva materiaali
Helsingin yliopisto	suomi, ruotsi	koulutusohjelmien, opintokokonaisuuksien ja kurssien tavoitteet sekä kurssien sisällöt ja kirjallisuus
Itä-Suomen yliopisto	suomi	kuten yllä
Jyväskylän yliopisto	suomi	kuten yllä
Tampereen yliopisto	suomi	kuten yllä
Turun yliopisto	suomi	kuten yllä
Lapin yliopisto	suomi	kuten yllä
Arcada	ruotsi	kuten yllä
Novia	ruotsi	koulutusohjelmien, opintokokonaisuuksien ja kurssien tavoitteet, ei kurssien sisältöjä tai kirjallisuutta
DIAK	suomi, englanti	koulutusohjelmien, opintokokonaisuuksien ja kurssien tavoitteet sekä kurssien sisällöt
Laurea	suomi, englanti (englanninkielinen opetussuunnitelma ei vapaasti saatavilla)	koulutusohjelmien, opintokokonaisuuksien ja kurssien tavoitteet ja sisällöt sekä suurimmasta osasta kursseja myös kirjallisuus.
Metropolia	suomi, englanti	koulutusohjelmien, opintokokonaisuuksien ja kurssien tavoitteet ja sisällöt sekä suurelta osin kurssien kirjallisuus

Aineistoon sisältyvät internetissä avoimesti saatavilla olevat koulutusohjelmien, opintokokonaisuuksien ja kurssien tavoitteiden, sisältöjen ja kirjallisuuden kuvaukset (Taulukko 1, Kuvio 1). Analyysi fokuoitetuu kurssikuvauksiin. Mukana ovat kurssit, jotka on opetussuunnitelmissa mainittu sosiaalityön pakollisina tai valinnaisina kursseina. Joissain yliopistoissa sosiaalityön pakollisiin tai valinnaisiin opintoihin sisältyy myös lähitieteidenalojen, kuten sosiaali- tai yhteiskuntapolitiikan kursseja. Nämä kurssit on sisällytetty aineistoon. Tarkastelun ulkopuolelle jäävät

tutkimusmetodiopinnot ja pakolliset kieliopinnot. Yliopistoista ja osasta ammattikorkeakouluja oli saatavilla kattava opintokokonaisuuksien ja kurssien tavoitteiden, sisältöjen ja kirjallisuuden kuvaus, mutta joistakin ammattikorkeakouluista saatavilla oli vain koulutusohjelmien ja kurssien tavoitteet, muttei sisältöjä tai kirjallisuutta. Yliopistokoulutuksen osalta aineiston ulkopuolelle ovat jääneet sellaiset monitieteiset valinnaiset opintokokonaisuudet, joita on tarjolla sosiaalityön opiskelijoille, mutta joita ei ole kiinnitetty sosiaalityön opetussuunnitelmaan.

Kuvio 1. Opetussuunnitelmien, opintokokonaisuuksien ja kurssikuvausten suhde toisiinsa.

Aineiston analyysi perustuu kollaboraatiiviseen työtapaan, jossa tuomme yhteen tutkimushankkeemme aineistoja sekä analysoimme niitä yhdessä. Analyysi eteni niin, että Anna-Leena analysoi ensin kurssikuvauksia sosiaalityön tieteenalan ja opetuksen ulkopuolelta tulevana siirtolaisuuden ja moninaisuuden tutkijana kasvatustieteilijän linssinä käyttäen. Tämän jälkeen työstimme analyysia yhdessä, jolloin Camilla, Hanna ja Maija toivat mukaan sosiaalityön ja sosiaalipolitiikan tutkimuksen ja opetuksen näkökulman. Anna-Leena vastasi artikkelin kirjoittamisesta ja muut käsikirjoitusversioiden muokkaamisesta sekä käsitteiden työstämisestä sosiaalityöiden näkökulmasta. Tuloksena on monitieteinen, yhteisesti pohdittu ja jaettu teoreettinen ymmärrys aiheesta. Aineiston analyysistrategiana oli abduktiivinen laadullinen sisällönanalyysi, jossa luimme ja luokittelimme sekä tulkitsimme kurssikuvauksia re-

levanttiin aikaisempaan tutkimukseen peilaten. Ensin etsimme eksplisiittisesti siirtolaisuutta koskevat kohdat opintokokonaisuuksien tavoitteista ja kurssikuvauksista kolmella kielellä hakusanoja käyttäen. Hakusanoina olivat maahanmuutto, maahanmuuttaja, muuttoliike, turvapaikanhakija, pakolainen, rajat, ylirajaisuus, kansainvälisyys ja globaali. Lisäksi etsimme kohtia, joissa puhutaan kulttuurisesta moninaisuudesta, joiden yhteydessä mainitaan usein myös siirtolaisuus. Hakusanoina olivat erilaisuus, kulttuuri, monikulttuurisuus, moninaisuus, monimuotoisuus ja moniarvoisuus. Lisäksi hakusanoina olivat yhdenvertaisuuteen liittyvät sanat kuten eriarvoisuus, tasa-arvo, yhdenvertaisuus, suvaitsevaisuus, valta, marginalisaatio, syrjäytyminen, syrjintä, rasismi, ulkopuolisuus ja osallisuus. Tarkastelimme myös, miten sukupuolta, ikääntymistä, vammaisuutta ja sosioekonomista tai luokka-asemaa koskevien maininto-

jen yhteydessä puhutaan siirtolaisuutta koskevista teemoista.

Tämän jälkeen kävimme läpi sellaiset kurssikuvaukset, joihin siirtolaisuus luontevasti liittyy, kuten yhteiskuntaa, yhdenvertaisuutta, universaalipalveluja, kohtaamista ja ammattietiikkaa käsittelevät kurssit. Analysoimme, miten siirtolaisuus linkittyy esimerkiksi lapsia ja perheitä, vammaisia asiakkaita tai ikäänntyviä asiakkaita käsittelevien kurssien aiheiden kanssa. Tarkastelimme myös sitä, sisältyykö opintoihin moni- tai interkulttuurisia, kansainvälisiä, etnistä monimuotoisuutta tai rasismia, sorron tai syrjinnän vastaisia näkökulmia, joihin siirtolaisuus saattaisi linkittyä.

Tunnistamme, että kurssikuvaukset tarjoavat rajallisen näkökulman aiheeseen. Lopullinen teksti ei kerro sitä tehneiden ihmisten koko ajatteluprosessista, eikä se kerro kaikkea opetuksen tosiasiallisesta toteutuksesta. Ei ole yksiselitteistä tai itsestään selvää mitä kuvauksiin sisällytetään, ja lopputulos voi olla esimerkiksi vahvimpien näkemysten ilmentymä, konsensus tai joukko keskenään ristiriitaisia lausumia. Yhtä lailla kurssikirjallisuudeksi ei aina valita viimeisimpään tutkimukseen perustuvaa tai yhteiskunnallisen moninaisuuden tunnistavaa materiaalia, vaan esimerkiksi kanoninen, tietyn ryhmän ajama tai laajasti saatavilla oleva kirjallisuus.

Kurssikuvaukset voivat myös tarkoituksella jäädä hyvin yleiselle tasolle, jolloin kukin opettaja voi muokata niitä omanlaisikseen. Lisäksi monissa ammattikorkeakouluissa vapaasti saatavilla oleva teksti sisälsi vain kurssien tavoitteet, kun taas sisällöt ja kirjallisuus oli kirjattu suljetulle elektroniselle ope-

tusalustalle (esim. Moodle). Näin ollen opetus suunnitelma ei kerro välttämättä siitä, mitä opetus käytännössä sisältää. Opettajat voivat opettaa siirtolaisuutta koskevista teemoista enemmän tai vähemmän kuin mitä opetus suunnitelmassa on lausuttu.

Edellä mainituista rajoitteista huolimatta opetus suunnitelmien analyysillä on paikkansa. Opetus suunnitelmatekstien merkitys on kasvamassa tulevaisuudessa, sillä yliopistopedagogisen otteen vahvistuminen yhdessä koulutuspoliittisen ohjauksen tiukentumisen kanssa on lisännyt opetus suunnitelmien normatiivisuutta ja yhdenmukaisuutta (Hakala ym. 2017). Tämä voi vaikuttaa myös sosiaalityön tietokäsitykseen ja sosiaalityön yhteiskunnallista tehtävää koskevaan itseymmärrykseen. Siinä missä tutkintovaatimukset ymmärrettiin aiemmin suuntaa-antaviksi dokumenteiksi, joissa ilmaisun tapa ja tarkkuus vaihtelivat kurssista ja tieteenalasta toiseen, opetus suunnitelmatekstiltä saatetaan nyt pedagogisen kehittämisen nimissä vaatia yhdenmukaista ulkoasua ja tarkkaa ilmaisua – jopa oppimistavoitteita kuvaavien verbien osalta, kuten esimerkiksi Helsingin yliopistossa.

Lisäksi opetus suunnitelmia kirjattaessa tehdään aina näkökulmallisia ja sisällöllisiä valintoja. Sattumanvaraisinkin valinnoilla on todellisia seurauksia koulutusohjelmien kannalta. Se, miten siirtolaisuus esitetään ja millaista ammatillisuutta siihen liittyen odotetaan, heijastuu ammatilliseen orientaatioon. Tässä artikkelissa tuomme esiin siirtolaisuutta koskevien kulttuuristen skriptien moninaisuutta opetus suunnitelmateksteissä. Tarkoituksenamme ei ole vertailla korkeakouluja. Lainaus-

ten kohdalla kerromme, onko lainaus yliopiston vai ammattikorkeakoulun (lyhenne AMK) koulutusohjelmasta. Kurssikuvauksia koskevat aineisto-otteet ovat suomen-, ruotsin- ja englanninkielisiä.

SIIRTOLAISUUS JA KULTTUURINEN MONINAISUUS OPETUSSUUNNITELMISSA

Opetussuunnitelmien kurssikuvauksissa siirtolaisuus ja kulttuurinen moninaisuus ovat läsnä tai puuttuvat tavoilla, jotka tiivistämme kolmeen näkökulmaan (Kuvio 2).

	Siirtolaisuutta tai moninaisuutta ei mainita.	Siirtolaisuutta ja moninaisuutta käsitellään erillisessä osiossa/kurssilla.	Siirtolaisuutta ja moninaisuutta on integroitu laajemmin opintoihin.	
--	---	---	--	--

Kuvio 2. Siirtolaisuuden ja siihen liittyvän moninaisuuden maininnat kurssikuvauksissa.

Kurssikuvauksissa asiakkaista saatetaan puhua abstraktisti tuomatta esiin eroja tai moninaisuutta, mikä voi pitää yllä yhtenäiskulttuuriin ja normatiiviseen asiakaskuvaan perustuvia käsityksiä. Samoin saatetaan mainita sukupuoli- ja luokkaerot ja lisäksi esimerkiksi ikä, alueelliset erot ja esteellisyys, muttei siirtolaisuutta. Sukupuoleen, luokkaan ja kansalliseen hyvinvointivaltioon kiinnittyvä tasa-arvopuhe sivuuttaa etniseen taustaan ja ihonväriin liittyvät tasa-arvokysymykset (Righard ja Boccagni 2015). Tällainen sukupuoleen ja luokkaan keskittyvä lähestymistapa on aineistossa yleisempää yliopistojen kuin ammattikorkeakoulujen kohdalla, mutta yliopistojen välillä kuten myös ammattikorkeakoulujen välillä on myös vaihtelua.

Toisena vaihtoehtona on, että siirtolaisuutta ja siihen liittyvää moninaisuutta käsitellään erillisessä osiossa tai erillisellä kurssilla, joiden teoreettiset näkökulmat vaihtelevat maahanmuutto- ja monikulttuurisuustutkimuksesta sekä kulttuurien kohtaamisesta syrjinnän ja rasismien vastaiseen (esim. Dominelli 2002, 2018) työöteeseen. Kurssit ovat yleensä valinnaisia maahanmuuttajatyön tai monikulttuurisuusopintojen kokonaisuuksia. Siten teemasta kiinnostuneet opiskelijat valitsevat kurssin ja muut ohittavat sen. Tämän seurauksena siirtolaisuut-

ta ja yleisemmin monikulttuurisuutta koskevasta ammatillisesta tiedosta tulee erikoisosaamista. Samalla vahvistetaan ajatusta, että nämä kysymykset asettuvat erityispalveluihin sen sijaan, että ne olisivat keskeinen osa sosiaalityöntekijöiden yhteiskunnallista ja ammatillista ymmärrystä. Joissakin koulutuspaikoissa tematiikka on kuitenkin sisällytetty kaikille pakollisiin opintoihin esimerkiksi siirtolaisuuden tai monikulttuurisen työn kurssina.

Kolmannessa lähestymistavassa siirtolaisuus ja kulttuurinen moninaisuus käsitellään osana laajempaa kurssikokonaisuutta. Joskus näitä kysymyksiä käsitellään esimerkiksi lapsuutta, perheitä, ikääntymistä, vammaisuutta, mielenterveyttä tai ammatillista kohtaamista kos-

kevillä kursseilla. Näkökulmat kursseilla vaihtelevat monikulttuurisuudesta ja kulttuurikompetenssista yhdenvertaisuuskeskeiseen ja syrjinnänvastaiseen näkökulmaan.

Kahden tarkastelun kohteena olevan ammattikorkeakoulun opintoihin sisältyi lukuvuonna 2017–18 moninaisuutta käsittelevä opintokokonaisuus. Toinen näistä tarjosi maahanmuuttajatyöhön liittyvän valinnaisen kokonaisuuden. Toisen korkeakoulun kokonaisuus taas löytyi sekä suomen- että englanninkielisestä ohjelmasta, ja sen painotukset olivat ihmisoikeuksissa ja syrjinnänvastaisessa työotteessa. Lisäksi teemat läpäisivät myös muita kursseja. Yliopistoissa valinnaisia opintokokonaisuuksia ei useimmiten kiinnitetä sosiaalityön pakollisten tai valinnaisten

MITEN SIIRTOLAISUUDESTA JA SIIHEN LIITTYVÄSTÄ MONINAISUUDESTA PUHUTAAN?

Kurssikuvauksista hahmottui kuusi erilaista siirtolaisuutta ja siihen liittyvää moninaisuutta koskevaa näkökulmaa, jotka jakautuivat kahteen päälinjaan: niihin, joissa siirtolaisuudesta puhutaan eksplisiittisesti (näkökulmat 1–3, kuvio 3), sekä teemoista, joihin siirtolaisuuden voi ajatella kytkeytyvän (näkökulmat 4–6). Samoissa kurssikuvauksissa saattoi myös olla läsnä useampia näkökulmia.

Palvelujärjestelmäkeskeinen näkökulma

Ensimmäisessä lähestymistavassa siirtolaisuutta tarkastellaan palvelujärjestelmän ja sen tarpeiden näkökulmasta. Nämä kurssit valmistavat opiskelijoita

1. Palvelujärjestelmäkeskeinen näkökulma
2. Interkulttuurinen / monikulttuurinen näkökulma
3. Siirtolaisuutta luonnollistava ja erilaisuutta purkava näkökulma
4. Kansainvälinen ja ihmisoikeusperustainen näkökulma
5. Syrjinnän, sarron ja rasismien vastainen näkökulma
6. Ammatillisuuden näkökulma

Kuvio 3. Siirtolaisuutta koskevia lähestymistapoja.

opintojen opetussuunnitelmarakenteeseen, minkä vuoksi ne eivät ole mukana tarkastelussa, vaikka esimerkiksi monikulttuurisuuden, etnisten suhteiden, interkulttuuristen kohtaamisten tai kommunikaation kokonaisuuksia on yliopistoissa tarjolla ja myös sosiaalityön opiskelijat voivat valita niitä.

palvelujärjestelmän työntekijöiksi, ja ne ovat aineistossa yleisempiä ammatikorkeakoulujen palvelurakenteeseen ja käytäntöihin liittyvillä kursseilla kuin yliopistoissa. Kurssit perustuvat sellaisiin ammatillisiin skripteihin (Wrede 2014), jotka sivuuttavat sosiaalityön ammatilliseen tietopohjaan sisältyvän ajatuksen sosiaalialan ammattilaisista

yhteiskunnallisen muutoksen tekijöinä. Dimaggio ja Powell (1983) näkevät hyvinvointivaltion strukturoituna organisatorisena toimijana. Julkisten palveluiden tehokkuuden eetos ohjaa siten kaikkia kulttuurisia skriptejä riippumatta siitä, liittyvätkö ne moninaisuuden opettamiseen tai eettisiin ammatillisiin käytäntöihin.

Hyvinvointipalveluissa on yleensä sisäänrakennettuna ongelma-keskeinen näkökulma. Järjestelmä tarkastelee siirtolaisuuttakin ongelma-keskeisesti, eli erityisenä tilanteena, johon palveluilla pyritään tehokkaasti vastaamaan. Seuraavassa aikuissosiaalihojausta (5 op, valinnainen, AMK) koskevan kurssin kuvauksessa siirtolaisuus nähdään riskialttiiksi tilanteeksi, jossa syntyvää hyvinvointivajetta sosiaalipalvelut ja ammattilaiset paikkaavat:

Hyvinvointia ja elämänhallintaa heikentäviä tilanteita: köyhyys, työttömyys, asunnottomuus, maahanmuutto, yksinäisyys ja sairastuminen.

Erään kotoutumista edistävää työtä (5 op, AMK) käsittelevän pakollisen kurssin tavoitteina ovat muun muassa kotoutumislain, -prosessin ja palvelujärjestelmän tuntemus sekä kotoutumiseen tähtäävä työ eri tavoin Suomeen muuttaneiden ihmisten parissa. Näiden teemojen ohella sisällöissä korostuvat erityiset haasteelliset tilanteet sekä kulttuurinen erilaisuus:

- kulttuurisesti erilaiset perhekäsitykset
- haitalliset perinteet (kunniaväkivalta, tyttöjen ympärileikkaus) ja haastavat (trauma, ihmiskauppa, perheväkivalta, rasismi) tilanteet maahanmuuttajatyössä

Vaikka sosiaalipalveluiden työntekijät kohtaavatkin usein työssään kaikkien väestöryhmien haastavimpia tilanteita, erityiskysymykset eivät kosketa kaikkia siirtolaisia. Mikäli maahanmuutto ja kotoutumistyö yhdistetään ensisijaisesti näihin kysymyksiin, vaarana on, että ne ymmärretään hyvin kapea-alaisesti, ongelma-keskeisesti ja muusta yhteiskunnasta erillään. Haasteena onkin luoda yhtäältä kokonaiskuva siirtolaisuuden ja maahanmuuton moninaisuudesta sekä toisaalta tarjota välineitä sosiaalisen työn kohtaamiin erityistilanteisiin.

Moni-/interkulttuurinen näkökulma

Moni-/interkulttuurinen näkökulma voi taustateoriastaan riippuen tarkoittaa hyvin erilaisia asioita. Moni- ja interkulttuurisessa näkökulmassa kulttuuri on tyypillisesti ymmärretty kansalliseksi tai etnisiksi kulttuureiksi ja niitä on lähestytty yhdenmukaisina ja muuttumattomina, ihmisten ajattelua ja toimintaa määräävinä asioina. Tällaista näkökulmaa on kritisoitu kulttuurisentialismista eli siitä, että ryhmien sisäiset erot, kulttuurinen hybridisyys ja muutos sekä esimerkiksi luokan, sukupuolen, seksuaalisuuden ja iän merkitykset ihmisten monille identiteeteille ja asemille jätetään huomiotta (Dervin ja Keihäs 2013). Kritiikkiä on myös esitetty siitä, että kulttuuri nähdään etnistettyjen, rodullistettujen ja uskonnollistettujen ”toisten” ominaisuudeksi ja että ryhmien välisiin valtasuhteisiin ja valtaeroihin liittyvät kysymykset naamioidaan kulttuurierokysymyksiksi (esim. Riitaoja 2013). Osa moni- ja interkulttuurisuuden tutkimuksesta keskittyy kuitenkin juuri näihin kysymyksiin.

Moni- ja interkulttuurinen näkökulma on aineistossa yleisempi ammattikorkeakoulujen kuin yliopistojen opetussuunnitelmissa. Aiheen sisällä tulokulmat vaihtelivat. Monilla kursseilla interkulttuurisen kommunikaation ja kompetenssin sekä kulttuurisensitiivisyyden taitoja lähestytään maahanmuuttajaerityisinä eikä ylipäätään ihmisten moninaisuutta huomioon otavina taitoina. Eräällä pakollisella (5 op, AMK) kurssilla painotetaan eettistä ja kulttuurisensitiivistä työtettä erilaisia kulttuureja ja katsomuksia edustavien ihmisten kanssa. Kurssin sisältöinä ovat muun muassa *vähemmistöt ja työskentely kulttuurisesti erilaisten ihmisten kanssa, kulttuurien ja uskontojen välinen vuoropuhelu, kulttuuri- ja uskontolukutaidon peruseräät ja kulttuurien välinen ohjaus- ja neuvontatyö*. Tässä ”erilaisuus” paikantaa kulttuurin ja uskonnon jonkin oletetun opiskelijajoukon ulkopuolelle, ”toisten” ominaisuudeksi, josta opiskelijoiden odotetaan kurssilla oppivan, sen sijaan, että puhuttaisiin inkluusivisemmin moninaisuudesta. Aineistosta löytyy myös esimerkkejä samanlaisuuksien käsittelystä erojen ohella. Uskontolukutaitoa ja -dialogia käsittelevän pakollisen (3 op, AMK) kurssin yhtenä tavoitteena on *ymmärtää kulttuurien ja uskontojen välisiä sekä kulttuurien ja uskontojen sisäisiä eroja ja yhtäläisyyksiä*. Samanlaisuuteen keskittyminen ei kuitenkaan täysin välttä essentialistista kulttuurikäsitystä, ellei muita risteäviä eroja ja niiden vaikutusta identiteetteihin ja aseisiin oteta huomioon.

Opetussuunnitelmissa on myös kursseja, jotka liittyvät interkulttuuriseen tai kulttuurisensitiiviseen lähestymistapaan kriittisen ammatillisen reflektion. Esi-

merkiksi työyhteisötaitoja ja viestintää käsittelevän pakollisen (2 op, AMK) kurssin yhdeksi sisällöksi on kirjattu *kriittinen ammatillinen reflektio moniammatillisissa ja monikulttuuristuvissa työyhteisöissä*. Samoin erään monikulttuurista sosiaalialan työtä käsittelevän pakollisen (5 op, AMK) kurssin tavoitteena on *tarkastella kriittisesti erilaisia moninaisuutta ja monikulttuurisuutta sekä kotoutumista, osallisuutta ja yhdenvertaisuutta edistäviä työmenetelmiä sekä kehittää niitä asiakkaiden tarpeita vastaaviksi*. Eräässä toisessa moninaisuutta ja ammatillisia taitoja käsittelevässä (5 op, pakollinen, AMK) kurssikuvauksessa kriittisyyteen sisältyvät oman taustan reflektio, sensitiivisyys erilaisia palvelunkäyttäjiä kohtaan sekä syrjinnän ja sarron vastaisen työtteen taidot. Lisäksi nostetaan esiin uskonnollisen moninaisuuden, uskontolukutaidon ja uskontojen välisen dialogin merkitys osana moninaisuutta, minkä huomioon ottaminen on aineistossa yleisesti ottaen harvinaista. Kurssikuvauksessa tavoitteeksi asetetaan myös, että *students (...) recognise the specific needs of refugees, asylum seekers and migrants from different backgrounds and in different contexts*¹. Turvapaikanhakijat ja pakolaiset asiakaskuntana nimitään kurssikuvauksessa erikseen, mikä ei ollut tavallista, vaikka käytännön maahanmuuttajatyössä työskennellään pääsääntöisesti juuri näiden ryhmien kanssa. Tarkempi nimeäminen saattaisi olla perusteltua, sillä yleistävä puhetapa hämärtää eroa siirtolaisuuden ja maahanmuuton moniulotteisuuden sekä siirtolaisuuteen liittyvien erityiskysymysten välillä.

Seuraava monikulttuurista sosiaalityötä (5 op, valinnainen, yliopisto) koskeva

kurssikuvaus pureutuu maahanmuuton erityiskysymyksiin:

Tavoitteet: Opintojakson suoritettuaan opiskelija tiedostaa muuttoliikkeeseen ja etnisten yhteisöjen olosuhteisiin liittyviä kulttuurisia ja yhteiskunnallisia erityisiä tekijöitä ja ilmiöitä. Opiskelijalla on ymmärrys maahanmuuttajien ja etnisten vähemmistöjen erityiskysymyksistä ja sosiaalityön roolista näiden kysymysten ratkaisemisessa. Sisällöt: Pakkomuutto ja pakolaisuus, etniset suhteet ja rasismi, kieleen ja vuorovaihtukseen liittyvät haasteet, monikulttuurinen lastensuojelutyö ja väkivaltatyö sekä ihmiskauppaan kytkeytyvät ilmiöt.

Kurssilla käsitellään myös etnisiä suhteita ja rasismia sekä kieleen ja vuorovaikutukseen liittyviä ilmiöitä. Kurssin nimeäminen monikulttuuriseksi sosiaalityöksi antaa kuitenkin ymmärtää, että fokus on myös laajemmin monikulttuurisuuden sekä siirtolaisuuden kysymyksissä.

Siirtolaisuutta ja moninaisuutta luonnollistavat näkökulmat

Tässä lähestymistavassa siirtolaisuutta ja moninaisuutta käsitellään luonnollisina asioina. Tällaiset näkökulmat ovat aineistossa yleisempiä yliopistojen kuin ammattikorkeakoulujen opetussuunnitelmissa. Luonnollistamista tehdään usealla eri tavalla. Ensiksi haastetaan sitä, että muuttoliike ja moninaisuus, rajojen ylitys tai rajojen siirtyminen olisivat normaalista poikkeavia sekä siis historiallisesti, paikallisesti tai globaalisti uusia tilanteita, kuten seuraavassa muuttoliikettä ja rajankäyntiä (5 op, va-

linnainen, yliopisto) koskevan kurssin kuvauksessa:

(...) Maasta- ja maahanmuuttoa tarkastellaan osana globaalia liikkuvuutta ja toisaalta paikallisenä ilmiönä. Tarkastellaan muuttoliikkeitä historiallisissa ja globaaleissa konteksteissa. Pohditaan valtiollisten rajojen rakentumista, muuttumista ja merkityksiä sekä rajojen ylityksiä. Mietitään etnisiä ja kulttuurisia rajoja, myös suhteessa opiskelijoiden omiin kokemuksiin. (...)

Toiseksi tarkastellaan kriittisesti siirtolaisuutta, integraatiota ja etnistä moninaisuutta koskevia teorioita sekä hyvinvointivaltion kansallista perustaa, kuten seuraavassa siirtolaisuutta, hyvinvointivaltiota ja instituutioita käsittelevässä (5 op, pakollinen, yliopisto) kurssikuvauksessa:

After completing the course students are able to analyse different causes and patterns of migration, also in a historical perspective, [they] are able to understand and can critically view theories of migration, integration and ethnic diversity in a welfare state context, [they] are aware of the nexus between global migration and local welfare institutions, services and practices, [they] are able to critically judge concepts and methods concerning integration strategies and practices, and [they] are able to apply the above in the encountering of clients with different ethnic and cultural identities.²

Kolmanneksi siirtolaisuutta luonnollistetaan jäsentämällä sitä yhtenä elämän, identiteettien ja moninaisuuden ulottuvuutena. Seuraavassa lasten, nuorten ja perheiden hyvinvointia käsittelevän

(5 op, pakollinen, AMK) kurssin sisällyksessä siirtolaisuus linkitetään lasten ja perheiden kysymyksiin:

Moninaistuvat ja muuttuvat perheet. Lapsi-, nuoriso- ja perhepolitiikan globaalit ja lokaalit mahdollisuudet ja haasteet. Lapsiperheiden hyvinvointi, taloudelliset edellytykset ja lapsiköyhyys. Monikulttuurisuus ja maahanmuuttajuus lasten, nuorten ja perheiden näkökulmasta. (...)

Lapsia ja perheitä käsittelevät kurssit ovatkin yksi konteksti, jossa käsitellään perheiden, myös siirtolaisperheiden, moninaisuutta sekä reflektoidaan omia arvoja suhteessa tähän. Myös vammaisuutta tai vanhuutta käsitteleviin kursseihin saatetaan sisällyttää kulttuurisensitiivisyyden, moninaisuuden ja sitä koskevan yhdenvertaisuuden näkökulmia, joskaan tämä ei ollut aineistossa yleistä.

Kansainvälinen ja ihmisoikeusperustainen näkökulma

Neljäs näkökulma on yhdistelmä kahdesta toisistaan lähellä olevasta ja usein yhteen kietoutuvasta lähestymistavasta. Kansainvälisessä näkökulmassa siirtolaisuus ja ylitajaisuus on rakennettu sisään aiheeseen. Yksi tapa on tarkastella kansainvälisyyttä institutionaalista ja systeemisestä näkökulmasta, kuten seuraavalla kansainvälisen sosiaalityön (5 op, pakollinen, yliopisto) kurssilla:

Opintojaksolla perehdytään kansainvälisen sosiaalityön muodostumiseen ja aikalauskysymyksiin tutkimuksen ja ammatillisuuden näkökulmasta. Opintojaksolla käsitellään globaalin ja lokaalin, kansainvälisen, kansallisen ja supranationaalisen sosiaalityön tasoja ja keskinäisiä suhteita. (...)

tionaalisen sosiaalityön tasoja ja keskinäisiä suhteita. (...)

Toinen tapa käsitellä siirtolaisuutta kansainvälisyyden kautta on nostaa esille paikallisen ja globaalin ulottuvuuden sekä moninaisuuden ja oikeudenmukaisuuden kysymykset ylipäätään, kuten seuraavassa sosiaalityön glokaaleja ja kulttuurisia kysymyksiä käsittelevän kurssin (5 op, pakollinen, yliopisto) kuvauksessa:

Tavoitteet: Opintojakson suoritettuaan opiskelija osaa tunnistaa sosiaalityön näkökulmasta keskeisiä glokaaleja ilmiöitä ja niiden yhteyttä lokaaliseen tasoon, [osaa] jäsentää sosiaalityötä osana glokaaleja ympäristö-, oikeudenmukaisuus- ja ihmisoikeuskysymyksiä [sekä osaa] jäsentää etnisen, kulttuurisen, yhteisöllisen ja yhteiskunnallisen erityisyyden toisiinsa kietoutuvaa luonnetta. Sisältö: Opintojaksossa perehdytään globaalin sosiaalityön keskeisiin ilmiöihin, monikulttuurisuuden sekä pohjoisuuden kysymyksiin sosiaalityössä. Huomion kohteena ovat globalisoituaan ja monikulttuuristuvaan toimintaympäristöön liittyvät muutoshasteet sosiaalityölle. (...)

Ihmisoikeuksia käsittelevien kurssien kuvauksissa siirtolaisia ei yleensä eksplisiittisesti mainita. Kuvauksissa mainitaan esimerkiksi marginalisoidussa asemassa olevat ihmiset, johon toki voivat sisältyä myös marginalisoidussa tai havoittuvassa asemassa olevat siirtolaiset. Tavoitteissa saatetaan mainita erilaisten asiakasryhmien asema sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujärjestelmässä ja ulkoistetuissa palveluissa, sekä mainita kohderyhmistä alaikäiset, vanhukset ja vammaiset, muttei siirtolaisia, pakolai-

sia, paperittomia tai suomen tai ruotsin kieltä osaamattomia ihmisiä, joita samat kysymykset voivat koskea. On siis kurssin opettajasta kiinni, mitä hän kurssiin sisällyttää.

Ihmisoikeudet saattavat kuitenkin sisältää siirtolaisuutta käsittelevään kurssiin. Erään siirtolaisuutta (5 op, pakollinen, AMK) käsittelevän kurssin kuvaus nostaa keskiöön siirtolaisuuden syyt, rakenteellisen syrjinnän ja rasismien sekä ihmisoikeudet kansainvälisessä ja kansallisessa siirtolaisuutta ja maahanmuuttoa koskevassa lainsäädännössä ja politiikassa. Fokus on rakenteellisen syrjinnän ja rasismien kysymyksissä sekä siinä, miten siirtolaispolitiikkaa tehdään ja miten siirtolaisten ihmisoikeudet toteutuvat.

Syrjinnän, sorron ja rasismien vastainen näkökulma

Viidenneksi lähestymistavaksi aineistosta hahmottuu näkökulma, joka keskittyy syrjivien, sortavien ja rasististen rakenteiden ja käytäntöjen tunnistamiseen sekä näitä purkavaan ja yhdenvertaisuutta edistävään työotteeseen. Se eroaa interkulttuurisesta sekä kansainvälisestä ja ihmisoikeusnäkökulmasta siinä, että se kohdistuu suoraan valtaan ja eriarvoisuuteen, joskin näkökulmat kietoutuvat aineistossa usein yhteen. Näkökulmaan sisältyy usein intersektionaalinen lähestymistapa, joka tarkastelee moninaisten sosiaalisten valtarakenteiden yhteisvaikutuksia, ja toisaalta näiden kategorioiden sisäisiä eroja, niin yksilöllisten kokemusten kuin sosiaalisten ja institutionaalisten käytäntöjen ja diskurssien tasoilla (Anthias 2012; Bastia 2014; Mattsson 2014; Kara 2016). Erään intersektionaalisuutta käsittele-

vän (5 op, pakollinen, yliopisto) kurssin tavoitteena on muun muassa *kritiskt granska hur maktstrukturer påverkar det sociala arbetets praktik och lära sig att utveckla metoder för ett anti-diskriminerande socialt arbete*³ sekä *använda begreppet intersektionalitet som ett redskap för att se hur olika kategorier som kön, ras, klass, sexualitet, ålder och handikapp konstituerar och transformerar varandra i processer av maktövande och ojämlikhetskapande*⁴. Toisin kuin sukupuoleen ja luokkaan rajautuvassa tasa-arvopuheessa yhdenvertaisuus nähdään tässä moniulotteisemmin. Vaikka kurssikuvauksessa ei mainita siirtolaisuutta, se käsittelee monia kysymyksiä, jotka koskettavat myös etnistettyjä, rodullistettuja ja uskonnollistettuja siirtolaisia.

Myös harjoittelu kulttuurisesti moninaisessa kontekstissa (16 op, pakollinen, AMK) sisältää sekä monenlaisia kulttuureja ja katsomuksia edustavien ihmisten ja yhteisöjen kanssa työskentelyn, monikulttuurisen kompetenssin ja kulttuurisen sensitiivisyyden taidot että syrjinnänvastaisen työotteen, jonka mukaan *students will be able to (...) use different community development methods including non-discrimination, anti-oppressive practice and equal treatment*.^{5,6}

Erään moninaisuustyötä (5 op, valinnainen, yliopisto) käsittelevän kurssin tavoitteena on *to provide students with knowledge and skills for working with individuals and groups from diverse cultural and social backgrounds*⁷. Tavoitteina on myös, että:

On completion of the course students are be familiar with the values, theories, practice interventions and evidence supporting anti-oppressive social work.

Students will have an understanding of the human rights based approach and be able to apply critical cultural competence in practice, organisational and research contexts.⁸

Kiinnostavasti ihmisoikeudet rajautuvat kurssin sisällöissä kulttuuriseen moninaisuuteen liittyväksi malliksi eivätkä laajemmaksi näkökulmaksi:

Content: Reflection on power, privilege, domination and eurocentrism. Anti-oppressive perspectives and models for working for diversity i.e. human rights based approach. The experience of forced migration, trauma and resettlement. Skills in critical cultural competence including self-reflection, reflexivity, empowerment, advocacy and social action. Culturally safe organisational and research practices.⁹

Kurssi on poikkeuksellinen, sillä Eurooppa-keskeinen maailmankuva (ks. Clarke & Yellow Bird, 2020), etuoikeudet ja niitä ylläpitävät käytännöt sekä rasismi mainittiin kurssikuvauksissa vain harvoin. Ylipäättään kriittiset ja yhteiskunnallista muutosta tavoittelevat näkökulmat ovat aineistossa harvinaisia. Rasismi mainitaan kurssikuvauksissa vain seitsemän kertaa, antirasismi kaksi kertaa, sorto, etuoikeus ja hegemonia jokainen kerran sekä antioppressiivinen työote kuusi kertaa. Valkoisuutta ei mainita lainkaan. Syrjintä ja syrjinnänvastaisuus mainitaan yhteensä kymmenen kertaa. Kiinnostavaa on, että näitä käsitteitä käytetään huomattavasti useammin englanninkielisten kuin suomenkielisten koulutusohjelmien ja kurssien kuvauksissa. Ammattikorkeakoulujen puolelta löytyy esimerkki koulutuksesta, jota nämä teemat läpäisevät. Yliopis-

tojen puolella kyse on yksittäisistä ja yleensä valinnaisista kursseista. Sekä yliopistoista että ammattikorkeakouluista löytyy myös opetussuunnitelmia, joissa näitä teemoja ei mainita lainkaan. Herää kysymys, ovatko nämä pohjoismaisessa hyvinvointikontekstissa edelleen vaikeampia teemoja kuin esimerkiksi luokka- ja sukupuolikysymykset sekä millaisia muita, esimerkiksi valkoisuuteen ja globaaliin eriarvoisuuteen liittyviä valtarakenteita samalla jää mahdollisesti tunnistamatta.

Siirtolaisuus ja kulttuurinen moninaisuus ammatillisuudessa

Kuudenneksi näkökulmaksi aineistosta hahmottuu ammatillisen vuorovaikutuksen ja etiikan näkökulma. Tällaisia siirtolaisuutta ja moninaisuutta ammatillisuuteen sitovia kursseja löytyy lähinnä ammattikorkeakoulujen opetussuunnitelmista. Esimerkiksi erään asiakastyötä koskevan pakollisen (5 op, AMK) kurssin tavoitteena on, että *den studerande har beredskap att möta socialvårdens olika klienter i yrkesmässiga relationer samt i ett mångkulturellt perspektiv*¹⁰.

Samoin ammatillista kohtaamista ja vuorovaikutusta koskevalla pakollisella (5 op, AMK) kurssilla tavoitteina on, että opiskelija *osaa kehittää omia vuorovaikutustaitojaan eettisesti sensitiiviseen, ihmisoikeuksiin sitoutuvaan vuorovaikutustyöhön erilaisten ja erilaisissa elämäntilanteissa olevien ihmisten kanssa, hän ymmärtää kohtaamisen ja toiminnan lähtökohtana asiakkaan moninaisuuden, monikulttuurisuuden sekä elämäkerran ja –kokemukset (...).*

Etiikkaa ja ammatillista kommunikaatiota koskeva pakollinen (5 op, AMK) kurssi liittyy interkulttuurisen kompe-

tenssin ammatillisuuteen. Interkulttuurisuutta käsitellään kuitenkin lähinnä kansainvälisellä viikolla, jonka aikana opiskelijat *discuss, argue and reflect in groups with professionals from different areas and with professionals with different cultural background on issues related to ethical questions*¹¹. Viikko on mahdollista nähdä intensiivikursseina pidemmän kurssin sisällä. Toisaalta on tyypillistä, että koulutusinstituutioissa moninaisuuskysymykset otetaan huomioon vain erityisviikkojen ja tapahtumien yhteydessä sen sijaan, että ne läpäisisivät kaikkea opetusta. Tämä korostaa helposti niiden erillisyyttä muusta opetuksesta ja näkökulmista. (Esim. Dervin ja Keihäs 2013; Riitaoja 2013.)

POHDINTAA

Tässä artikkelissa olemme tarkastelleet, millaisia siirtolaisuutta ja moninaisuutta koskevia kulttuurisia skriptejä sosiaalityön yliopistokoulutuksen ja sosionomi (AMK) -koulutuksen opetussuunnitelmien eetokseen sisältyy. Tulosten perusteella siirtolaisuus ja siihen liittyvä moninaisuus eivät yleensä läpäise opetussuunnitelmia, vaan niitä käsitellään varsinkin yliopistoissa pääasiassa valinnaisilla erilliskursseilla ja erityiskysymyksinä, joihin aiheesta kiinnostuneet opiskelijat voivat syventyä. Ammattikorkeakouluista ja joistakin yliopistoista löytyy kuitenkin esimerkkejä, joissa moninaisuus ja syrjinnänvastaisuus läpäisevät opinnot. Siirtolaisuuden erillisuus muista kohdeilmioista vaikuttaa olevan tyypillistä sosiaalityölle, jonka käytännöissä siirtolaisuus on jatkuvasti läsnä, mutta jonka teoreettisessa perustassa siirtolaisuutta ei ole riittävästi pohdittu (Cox ja Geisen 2014; Jönsson

2014; Boccagni 2015; Danso 2016). Siirtolaisuus on kuitenkin sosiaalityölle keskeinen kysymys, jopa haaste, sillä se kytkeytyy erottamattomasti ja samalla kompleksisesti moniin sosiaalityön ydinaiheisiin, kuten eriarvoisuus, syrjintä, monimuotoisuus, ansaitsevuus, identiteetti ja kuuluminen (Williams ja Graham 2014; Kara 2016, 249).

Pohjoismaisen hyvinvointivaltion kontekstissa siirtolaisuuden erillisyyttä selittää vahva kansallisen yhtenäisyyden kertomus, jossa muuttoliike, vähemmistöt, ja muu yhteiskunnan moninaisuus ohitetaan (esim. Keskinen ym. 2019). Tämä käsitys vaikeuttaa sen näkemistä, että hyvinvointivaltion palvelut on rakennettu tietynlaisen kansallisen itseymmärryksen varaan ja tietynlaisia asiakkaita ajatellen, mikä tuottaa järjestelmään rakenteellista eriarvoisuutta. Tällöin rakenteellinen rasismi ja rodullistettujen palvelunkäyttäjien eriarvoistava kohtelu jäävät huomiotta. Aikaisemmassa tutkimuksessa on nostettu esiin myös sosiaalityön koulutuksessa vaikuttava uusliberalistinen (esim. Kamali ja Jönsson 2018) eriarvoisuuden yksilöllistämiseen perustuva kulttuurinen skripti, joka niin ikään vaikeuttaa rakenteellisen eriarvoisuuden tunnistamista.

Siirtolaisuutta myös lähestytään usein palvelujärjestelmä- ja ongelmakeskeisesti. Tämä on ymmärrettävää, sillä sosiaalipalveluissa fokus on usein kaikkein haavoittavimmissa tilanteissa ja vaikeimmissa asemassa olevien ihmisryhmien edustajissa. Lisäksi esimerkiksi maahanmuuttopalvelut on usein käytännössä rajattu turvapaikan tai pakolaisstatuksen saaneille, haavoittuvassa asemassa oleville kuntalaisille.

Maahanmuuttajia tai monikulttuurisuutta käsittelevät kurssikuvaukset keskittyvätkin voittopuolisesti pakolaisten ja turvapaikanhakijoiden kysymyksiin. Kiinnostavasti kurssikuvauksissa puhutaan usein yleistäen maahanmuuttajiin tai maahanmuuttoon liittyvistä kysymyksistä. Tällainen yleistävä mutta sisällöltään kapea puhetapa tuottaa siirtolaisten tilanteiden ja tarpeiden yksinkertaistavaa erittelyä, luokittelua ja merkitsemistä ja johtaa kulttuuristaviin ja homogenisoiviin käytäntöihin (Williams ja Graham 2014). Lisäksi palvelujärjestelmän omaksumiseen ja kotoutumislain soveltamiseen keskittyessään opetus on vaarassa hukata mahdollisuudet rakenteelliseen sosiaalityöhön sekä sosiaalisten muutosten edistämiseen.

Kurssikuvauksista löytyy kuitenkin esimerkkejä, joissa pyritään siirtolaisuuden normalisointiin, esimerkiksi haastaen historiallisen kontekstualisoinnin avulla hegemonisia kulttuurisia skriptejä, joissa muuttoliike kuvataan poikkeukseksi. Kriittistä näkökulmaa tarjoavat valtasuhteita, antioppressiivisia ja anti-rasistisia käytäntöjä sekä ihmisoikeuksia käsittelevät kurssikuvaukset. Syrjinnän, sarron ja rasismin vastaiset näkökulmat olivat aineistossa kuitenkin verrattain harvinaisia ja yksittäisiä mainintoja, lukuun ottamatta yhden ammattikorkeakoulun ohjelmaa, jota nämä teemat läpäisivät. Moni- tai interkulttuuriseen vuorovaikutukseen liittyviä kurseja on usein kritisoitu kulttuuriessentialismista ja kulttuurien eroihin keskittymisestä vallan ja eriarvoisuuden sijaan. Analyysi kuitenkin osoittaa, että kriittinen amatillinen pohdinta on saanut enemmän tilaa näillä kursseilla.

Tieteenala- ja tutkimushankekuvausten perusteella siirtolaisuuden ja siihen liittyvän moninaisuuden kysymyksiä tutkitaan tällä hetkellä monessa sosiaalityön koulutusta tarjoavassa yliopistossa. Koulutusohjelmien kuvauksissa puolestaan mainitaan esimerkiksi monikulttuurisuus, etniset suhteet, maahanmuutto tai kansainvälinen tai globaali ulottuvuus opetuksen painoalueina. Olisiko mahdollista, että nämä aiheet ovat opetuksen käytännöissä esillä enemmän kuin mitä kurssikuvaukset antavat ymmärtää? Sosiaalityön koulutukseen on toivottu rakenteellisempaa näkökulmaa syrjintään ja rasismiin, ja esimerkiksi kriittisen, radikaalin, postkoloniaalin ja dekoloniaalin sosiaalityön lähtökohtia sekä valkoisuuden problematisointia on tarjottu työkaluiksi näihin kysymyksiin (esim. Ranta-Tyrkkö 2011; Flem ym. 2017; Pohjola 2019; Clarke & Yellow Bird 2020). Ei riitä, että moninaisuus, eriarvoisuus ja syrjintä ovat ikään kuin oletuksen tasolla mukana, vaan ne tulee nimetä ja nostaa esiin opetus suunnitelmien teksteissä ja tuoda kiinteiksi, läpileikkaaviksi ja siten kaikkia opiskelijoita koskeviksi aiheiksi.

On tärkeää, ettei siirtolaisuutta ja siihen liittyvää moninaisuutta käsitellä koulutuksissa vain siirtolaistaustaisia palvelunkäyttäjää koskevana kysymyksenä. Olennaista on myös asiantuntijuuden skriptien moninaisuus. Aineiston keruun aikaan (kevät 2018) ainoastaan yhden tarkastelun kohteena olevan sosionomi (AMK) -koulutusohjelman internetsivuilla mainittiin erillinen sisäänotto romani- ja maahanmuuttajataustaisille opiskelijoille sekä mahdollisuus sisäänpääsyyn valmentavan koulutuksen kautta. Sittemmin väyliä valmentavasta koulutuksesta tutkin-

to-ohjelmiin on vähitellen avautunut myös muualle, pääasiassa edelleen ammattikorkeakoulujen puolelle. Sen sijaan yliopistot eivät ole ainakaan vielä ryhtyneet laajasti edistämään sosiaalityön ammattilaisten moninaisuutta. Yhteiskunnallisen yhdenvertaisuuden sekä palvelujärjestelmän ammattilaisten moninaisuuden näkökulmasta koulutusväylien avaaminen sekä rakenteellisten esteiden poistaminen maahanmuuttajataustaisten opiskelijoiden koulutus- ja urapoluilta on myös tärkeä korkeakoulujen yhteiskunnallista ja globaalia vastuuta koskeva kysymys.

VIITTEET

- 1 Suomennos: *opiskelijat (...) osaavat tunnistaa erilaisista taustoista ja konteksteista tulevien pakolaisten, turvapaikanhakijoiden ja siirtolaisten erityiset tarpeet. (kaikki käännökset kirjoittajien)*
- 2 Suomennos: *Kurssin suoritettuaan opiskelijat osaavat analysoida siirtolaisuuden erilaisia syitä ja muotoja, myös historiallisesta näkökulmasta, [he] ymmärtävät ja osaavat kriittisesti arvioida siirtolaisuutta, integraatiota ja etnistä moninaisuutta koskevia teorioita hyvinvointivaltion kontekstissa, [he] tunnistavat globaalin siirtolaisuuden ja paikallisen hyvinvointivaltion instituutioiden, palveluiden ja käytäntöjen välisen yhteyden, [he] osaavat arvioida kriittisesti integraatiostrategioita ja -käytäntöjä koskevia käsitteitä ja menetelmiä ja [he] osaavat soveltaa yllä mainittuja kohdatessaan erilaisia etnisiä ja kulttuurisia identiteettejä omaavia asiakkaita.*
- 3 Suomennos: *tarkastella kriittisesti valtasuhteiden vaikutusta sosiaalityön käytäntöihin ja kehittää syrjinnänvastaisen sosiaalityön menetelmiä.*
- 4 Suomennos: *ymmärtää miten sukupuoli, rotu, luokka, seksuaalisuus, ikä ja vammaisuus rakentavat ja muuttavat toisiaan vallankäytön ja eriarvoisuuden prosesseissa.*
- 5 Suomennos: *opiskelijat osaavat käyttää erilaisia yhteisön kehittämisen menetelmiä, sisältäen syrjinnänvastaisuuden, antioppressiivisen työtteen ja yhdenvertaisen kohtelun.*

6 Sytjinnän ja sorron vastaisesta työtteenä esim. Dominelli 2002.

7 Suomennos: *antaa opiskelijoille tietoa ja taitoa toimia erilaisista kulttuurisista ja sosiaalisista taustoista tulevien yksilöiden ja ryhmien kanssa*

8 Suomennos: *Kurssin suoritettuaan opiskelijat tuntevat antioppressiivisen sosiaalityön arvot, teoriat, interventiokäytännöt ja niitä tulevan näytön sekä ymmärtävät ihmisoikeuksiin perustuvan työtteen ja osaavat kriittisesti soveltaa kulttuurikompetenssia organisaation ja tutkimuksen konteksteissa ja käytännössä.*

9 Suomennos: *Sisällöt: Vallan, etuoikeuden, ylivallan ja eurosentrismien reflektio. Antioppressiiviset näkökulmat ja mallit moninaisuuden kanssa työskenneltäessä, kuten ihmisoikeusperustainen näkökulma. Pakkomuuton, trauman ja uudelleenasettumisen kokemukset. Kriittisen kulttuurikompetenssin taidot sisältäen itsereflektion, refleksiivisyyden, empowermentin, asiakkaan oikeuksien edistämisen ja sosiaalisen toiminnan. Kulttuurisesti turvalliset organisaatio- ja tutkimuskäytännöt.*

10 Suomennos: *opiskelijoilla on valmiudet kohdata erilaisia sosiaalipalveluiden asiakkaita ammatillisesti sekä monikulttuurisesta näkökulmasta.*

11 Suomennos: *opiskelija keskustele, perustele ja reflektoi eri alojen ja erilaisista kulttuuritaustoista tulevien ammattilaisten kanssa ryhmissä eettisiä kysymyksiä*

RAHOITUS

Tätä tutkimusta ovat rahoittaneet Svenska social- och kommunalhögskolan sekä Suomen Akatemia (#310610 sekä #312310).

KIRJALLISUUS

- Anthias, Floya (2012) Transnational mobilities, migration research and intersectionality: towards a translocational frame. *Nordic Journal of Migration Research* 2 (2), 102–110. <https://doi.org/10.2478/v10202-011-0032-y>

- Bastia, Tania (2014) Intersectionality, migration and development. *Progress in Development Studies* 14 (3), 237–248. <https://doi.org/10.1177/1464993414521330>
- Boccagni, Paolo (2015) (Super)diversity and the migration–social work nexus: a new lens on the field of access and inclusion? *Ethnic and Racial Studies* 38 (4), 608–620. <https://doi.org/10.1080/01419870.2015.980291>
- Brydon, Kerry (2011) Promoting diversity or confirming hegemony? In search of new insights for social work. *International Social Work* 55 (2), 155–167. <https://doi.org/10.1177/0020872811425807>
- Buchert, Ulla (2015) Maahanmuuttajuuden institutionaaliset kategoriat. Helsinki: Kuntoutussäätiön tutkimuksia 87/2015.
- Clarke, Kris, & Yellow Bird, Michael (2020) *Decolonizing Pathways towards Integrative Healing in Social Work*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315225234>
- Cox, Pat & Geisen, Thomas (2014) Migration perspectives in social work research: local, national and international contexts. *British Journal of Social Work* 44 Supplement 1, 157–173. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcu044>
- Danso, Ransford (2016) Migration studies: Resuscitating the casualty of the professionalisation of social work. *The British Journal of Social Work* 46 (6), 1741–1758. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcv111>
- Dervin, Fred & Keihäs, Laura (2013) Johdanto uuteen kulttuurienväliseen viestintään ja kasvatukseen. Jyväskylä: Suomen Kasvatustieteellinen Seura.
- Dominelli, Lena (2002) *Anti-Oppressive Social Work Theory and Practice*. New York: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-1-4039-1400-2>
- Dominelli, Lena (2018) *Anti-racist social work practice*. 4. painos. New York: Palgrave. <https://doi.org/10.1057/978-1-137-53420-0>
- DiMaggio, Paul & Powell, Walter (1983) The iron cage revisited: institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields. *American Sociological Review* 48 (2), 147–160. <https://doi.org/10.2307/2095101>
- Elfving, Eeva & Kärkkäinen, Sari (2018) Sosiaalityön asiantuntijuus vastaanottopalveluissa. *Janus* 26 (4), 361–369. <https://doi.org/10.30668/janus.76454>
- Flem, Aina Lian & Jönsson, Jessica & Alseth, Ann Kristin & Strauss, Helle & Antczak, Helle (2017) Revitalizing social work education through global and critical awareness: examples from three Scandinavian schools of social work. *European Journal of Social Work* 20 (1), 76–87. <https://doi.org/10.1080/13691457.2016.1185703>
- Gee, James (2000) The new literacy studies: from ‘socially situated’ to the work of the social. Teoksessa David Barton, Mary Hamilton & Roz Ivanic (toim.) *Situated literacies: Reading and writing in context*. New York: Routledge, 177–194.
- Hakala, Liisa & Maaranen, Katriina & Riita-Anna, Anna-Leena (2017) Opetussuunnitelmatutkimus luokanopettajakoulutuksessa: yhdestä totuudesta moniin totuuksiin. Teoksessa Tero Autio, Liisa Hakala, & Tiina Kujala (toim.) *Opetussuunnitelmatutkimus: keskustelunavauksia suomalaisen kouluun ja opettajankoulutukseen*. Tampere: Tampereen yliopistopaino, 161–190.
- Hiitola, Johanna & Vuori, Jaana (2018) Afganistanilaisten pakkomuuttajien arjen kansalaisuus ja toiminnan mahdollisuudet. *Janus* 26 (4), 326–342. <https://doi.org/10.30668/janus.76452>
- Hoppstadius, Helena (2020) Representations of women subjected to violence: a critical discourse analysis of study guides in social work. *Affilia* 35 (1), 89–104. <https://doi.org/10.1177/0886109919872968>
- Juhila, Kirsi & Pösö, Tarja & Hall, Christopher & Parton, Nigel (2003) Introduction: beyond a Universal Client. Teoksessa Christopher Hall, Kirsi Juhila, Nigel Parton & Tarja Pösö (toim.) *Constructing Clienthood in Social Work and Human Services: Interaction, Identities and Practices*. London: Jessica Kingsley Publishers, 11–24.
- Jönsson, Jessica Hanna (2014) Local reactions to global problems: undocumented immigrants and social work. *British Journal of Social Work* 44 Supplement 1, 35–52. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcu042>
- Kamali, Masoud & Jönsson, Jessica (2018, toim.) *Neoliberalism, Nordic Welfare States and Social Work: Current and Future Challenges*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315111834>

- Kara, Hanna (2016) The makings of migrant subjectivities: time and intersectionality in the transnational everyday lives of Latin American women in Barcelona. Publications of the faculty of social sciences 22. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Keskinen, Suvi (2012) Kulttuurilla merkityt toiset ja universaalien kohtelun paradoksi väkivaltatyössä. Teoksessa Suvi Keskinen, Jaana Vuori & Anu Hirsiaho (toim.) Monikulttuurisuuden sukupuoli: Kansalaisuus ja erot hyvinvointiyhteiskunnassa. Tampere: Tampere University Press, 291–320.
- Keskinen, Suvi & Skaptadóttir Unnur Dis & Toivanen, Mari (2019, toim.) Undoing Homogeneity in the Nordic Region: Migration, Difference and the Politics of Solidarity. Studies in Migration and Diaspora. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315122328>
- Lea, Virginia & Griggs, Tom (2005) Behind the mask and beneath the story: Enabling students-teachers to reflect critically on the socially-constructed nature of their “normal” practice. *Teacher Education Quarterly* 32 (1), 93–114.
- Lipsky, Michael (1980) *Street-Level Bureaucracy: Dilemmas of the Individual in Public Services*. New York: Russell Sage Foundation. <https://doi.org/10.2307/1288305>
- Mattsson, Tina (2014) Intersectionality as a useful tool: anti-oppressive social work and critical reflection. *Affilia: Journal of Women and Social Work* 29 (1), 8–17. <https://doi.org/10.1177/0886109913510659>
- Nordberg, Camilla (2007) Boundaries of Citizenship. The Case of Roma and the Finnish Nation-State. Helsinki: Swedish School of Social Science, University of Helsinki.
- Nordberg, Camilla (2020) Newcomer mothering, techniques of citizenship, and ambiguous incorporation regimes. Teoksessa Johanna Hiitola, Kati Turtiainen, Marja Tiilikainen & Sabine Gruber (toim.) *Family Life in Transition. Borders, Transnational Mobility, and Welfare Society in Nordic Countries*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429024832-15>
- Pohjola, Anneli (2019) Sosiaalityön muuttuvan asiantuntijuuden ydintekijöitä. Teoksessa Tarja Juvonen, Jari Lindh, Anneli Pohjola & Marjo Romakkaniemi (toim.) *Sosiaalityön muuttuva asiantuntijuus*. Helsinki: UNIpress.
- Peltola, Marja (2014) *Kunnollisia perheitä: Maahanmuutto, sukupolvet ja yhteiskunnallinen asema*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkoston/Nuorisotutkimusseuran verkkojulkaisuja 124.
- Powell, Walter (2007) *The New Institutionalism*, London: Sage.
- Ranta-Tyrkkö, Satu (2011) High time for postcolonial analysis in social work. *Nordic Social Work Research* 1 (1), 25–41. <https://doi.org/10.1080/2156857X.2011.562032>
- Righard, Erika & Boccagni, Paolo (2015) Mapping the Theoretical Foundations of the Social Work–Migration Nexus. *Journal of Immigrant & Refugee Studies* 13 (3), 229–244. <https://doi.org/10.1080/15562948.2015.1035473>
- Riitaoja, Anna-Leena (2013) Toiseuksien rakentuminen koulussa: Tutkimus opetussuunnitelmista ja kahden helsinkiläisen alakoulun arjesta. Helsinki: Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitoksen tutkimuksia 346.
- Sotkasiira, Tiina (2018) Tietävä, tulkitseva ja taisteleva asiantuntijuus turvapaikanhakijoiden sekä ammattilaisten ja vapaaehtoisten välisissä kohtaamisissa. *Janus* 26 (4), 292–308. <https://doi.org/10.30668/janus.76443>
- Turtiainen, Kati & Kokkonen, Tuomo & Viitasalo, Katri (2018) Aktiivisen kansalaisuuden mahdollisuudet kotouttamistyön ulkoisten ehtojen ja maahanmuuttajien tarpeiden ristipaineissa. *Janus* 26 (4), 343–360. <https://doi.org/10.30668/janus.76453>
- Williams, Charlotte & Graham, Mekada (2014) ‘A world on the move’: migration, mobilities and social work. *British Journal of Social Work* 44 Supplement 1, 1–17. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcu058>
- Wrede, Sirpa (2014) How Marketisation Policies Challenge Professionalism of Care in Western Europe: Subservient Past, Subservient Future for the Care Workforce? Keynote lecture at the 15th Biennial Conference of the European Society for Health and Medical Sociology, August 28–30, 2014, Helsinki, Finland.